

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

QUBADLI TOPONİMLƏRİNİN LİŖQVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5706.01 – Azərbaycan dili

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Elnarə Hüseynağa qızı Əhmədova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Sumqayıt – 2025

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Filologiya elmləri doktoru, professor**
Tofiq Müzəffər oğlu Hacıyev

Rəsmi opponətlər: **Filologiya elmləri doktoru, professor**
Həcər Emin qızı Hüseynova

Filologiya elmləri doktoru, dosent
Nəriman Fərman oğlu Seyidəliyev

Filologiya elmləri doktoru, dosent
Aynur Fəmil qızı Paşayeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Sumqayıt Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.24 Dissertasiya surası

Dissertasiya surasının sədri: **Filologiya elmləri doktoru, dosent**
Nigar Vəliş qızı İsgəndərova

Dissertasiya surasının elmi katibi: **Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru**
Mətanət Hidayət qızı Məhərrəmov

Elmi seminarın sədri: **Filologiya elmləri doktoru, dosent**
Əzəmət Murtuza oğlu Rüstəmov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Onomastik vahidlərin, xüsusilə toponimlərin hərtərəfli lingvistik tədqiqi müasir Azərbaycan dilçiliyinin qarşısında duran aktual problemlərdən biridir.

Hər bir xalqın yaranma tarixini öyrənməkdə toponimiya bir mənbə kimi mühüm rol oynayır. Hər hansı bir ərazinin, çayların, göllərin, dağların və s. adı xalqın tarixi haqqında məlumat verir, həyatını əks etdirir və doğma dilinə daxil olaraq əsrlər boyu yaşayır. Bu adlar etnosun tarixi-coğrafi arealını dəqiq müəyyənləşdirir və onun kimliyinin ən əhəmiyyətli ifadə vasitələrindən birinə çevrilir. Toponimiya eyni zamanda dövlətin milli ideoloji sisteminin mühüm tərkib hissəsidir və dövlətin məqsədyönlü istifadəsi ilə (qonşu dövlətlərin ərazi iddialarından qorumaq, yaxud öz iddialarını əsaslandırmaqla, hüququnu müdafiə etmək) toponimlər millətin birliyini qoruyub-saxlamaq üçün təsirli vasitə rolunu oynaya bilər.

Bütövlükdə Azərbaycanın, eləcə də onun ayrı-ayrı bölgələrinin toponimlərinin toplanması, lingvistik və ekstralingvistik tədqiqatlara cəlb edilməsi xalqımızın tarixi, coğrafiyası, etnogenezi, etnoqrafiyası, habelə dilimizin tarixi və s. haqqında dolğun məlumatların əldə edilməsinə imkan yaradır.

Qubadlı ərazisindəki coğrafi adların böyük bir qismini qədim türk etnoslarının adlarını özündə əks etdirən areal toponimlər təşkil edir ki, onlara həm respublikamızda, həm də türk xaqalarının tarixən və hal-hazırda yaşadıkları bir çox ərazilərdə təsadüf edilir. Coğrafi adların, eləcə də bu adların əsasını təşkil edən türkmənşəli etnonimlərin bir qismi folklor nümunələrində, Göytürk abidələrində, türkologiyanın şah əsəri sayılan M.Kaşğarının “Divanü-lügat-it-türk” əsərində yer almışdır. Həmin toponimlərin etimologiyası, mənşəyi, quruluşu həm yerli, həm də xarici tədqiqatçılar tərəfindən tədqiq edilmişdir.

XIX əsrdə Azərbaycan tarixinin, ədəbiyyatının, eləcə də toponimiyasının inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan A.Bakıxanovun

“Gülüstani-irəm” əsərində də bəzi yer-yurd adlarının semantikasi, quruluşu, mənşəyi məsələlərinə, coğrafi obyektlərə adların verilməsi səbəblərinə aydınlıq gətirilmiş, toponimlərin etimoloji izahı verilmişdir.

Türkologiyaya öz töhfələrini bəxş etmiş rus tədqiqatçıları: A.Kononov, V.Radlov, V.Bartold, L.Qumilyov, V.Qordlevski, V.Minorski, E.Sevortyan, S.Ataniyazov, E.Murzayev və b. türkmənşəli onomastik vahidlər, eləcə də toponimlər haqqında dolğun və əsaslandırılmış elmi fikirlər irəli sürmüşlər.

Azərbaycanda toponimlərin genişmiqyaslı tədqiqinə əsasən keçən əsrin 60-cı illərindən sonra başlanılmışdır. Bu cəhətdən B.Budaqov, Q.Qeybullayev, A.Qurbanov, N.Əsgərov, F.Xalıqov, İ.Bayramov, T.Əhmədov, F.Cəlilov, Q.Məşədiyev, Ə.Rüstəmovun əsərləri diqqəti cəlb edir. Bir sıra elmi məqalələrdə, monoqrafiyalarda və dissertasiya işlərində Azərbaycanın müxtəlif ərazilərinə aid toponimlər elmi cəhətdən təhlilə cəlb edilmiş, AMEA-nın İ.Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda 2 cildə “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti” tərtib edilmişdir.¹

Azərbaycan dilçiliyi, tarixşünaslığı və toponimikasında bəzi Qubadlı toponimləri haqqında tədqiqatlara da rast gəlinir. Ayrı-ayrı elmi tədqiqatlarda, məsələn: M.Urudun “Zəngəzur toponimləri”², Ç.Salmanovun “Qubadlının yer-yurd adları (mononimləri)”³ adlı kitabında, Ə.Rüstəmovun “Zəngəzurun türkmənşəli yer-yurd adları”⁴ adlı doktorluq dissertasiyasında, K.Səmədovanın “Qərbi Azərbaycan

¹ Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti: [2 cildə] / tərt. ed.: R.Əliyeva Q.Məşədiyev E.İnanc, T.Baxşıyeva, Ş.Qocayeva. – Bakı: Şərq-Qərb. – A – K. – 2007. – 304 s.; Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti: [2 cildə] / tərt. ed.: R.Əliyeva, Q.Məşədiyev, E.İnanc, T.Baxşıyeva, Ş.Qocayeva. – Bakı: Şərq-Qərb. – c.2: Q – Z. – 2007. – 299 s.

² Urud (Quliyev) M.İ. Zəngəzur toponimləri / M.İ.Urud (Quliyev). – Bakı: Nurlar, – 2013. – 399 s.

³ Salmanov Ç.İ. Qubadlının yer-yurd adları (mononimləri) / Ç.İ.Salmanov. – Sumqayıt: Azəri nəşriyyatı, – 2015. – 264 s.

⁴ Rüstəmov Ə.M. Zəngəzurun türk mənşəli yer-yurd adları / Ə.M.Rüstəmov. – Bakı: Elm, – 2010. – 204 s.

–indiki Ermənistan etnotoponimlərinin arealları”⁵ adlı monoqrafiyasında və AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutunda nəşr olunan “Qubadlı: Qədim Azərbaycan torpağı Zəngəzurun qapısı” adlı əsərdə⁶ Qubadlı oykonimi və Qubadlının bəzi toponimlərinin təhlilinə müəyyən qədər yer verilsə də, ərazinin toponimikası bu günə qədər fundamental tədqiqata cəlb olunmamışdır.

90-cı illərin əvvəllərində erməni hücumları nəticəsində Qubadlı rayonu da daxil olmaqla, respublikamızın ərazisinin 20%-dən çoxu işğala uğramışdır. AMEA-nın Coğrafiya İnstitutunun 2011-ci ildə apardığı araşdırmalara görə, Dağlıq Qarabağın erməni əsarətində olan hissəsində ümumilikdə 227, Qubadlı ərazisində isə 20-yə qədər toponim ermənilər tərəfindən dəyişdirilərək erməniləşdirilmişdir.⁷ İşğal altında olan Azərbaycan toponimlərinin erməniləşdirilərək təcavüzə məruz qaldığı bir zamanda müəyyən səbəblərdən və məqsədli şəkildə adı dəyişdirilən, zorla öz kökündən, böyük türk – Azərbaycan tarixi və mədəniyyətindən qoparılmasına cəhd edilən rayonlar, qəsəbələr, kəndlər, yüzlərlə dağ, dərə, təpə, yoxuş, düz, daş, qaya, çay, bulaq, yurd yerləri öz tarixi adlarını onlara qaytaracaq, milli kimliyini yenidən qazandıracaq tədqiqatçısını gözləməkdədir. Qədim tarixə, mədəniyyətə, mədəniyyət abidələrinə malik olan, mühüm tarixi, coğrafi, linqvistik, eləcə də arxaik leksika baxımından zəngin materialları əhatə edən, böyük bir hissəsini əsasən türkmənşəli sözlərin təşkil etdiyi Qubadlı toponimlərinin öyrənilməsi, elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə tədqiqata cəlb edilməsi ərazinin Azərbaycan xalqının tarixi etnik torpaqları olduğunu aydın şəkildə sübuta yetirmək baxımından son dərəcə zəruri və əhəmiyyətlidir. Bu günə qədər Qubadlı toponimləri

⁵Səmədova K.İ. Qərbi Azərbaycan – indiki Ermənistan etnotoponimlərinin arealları (monoqrafiya) / K.İ.Səmədova. – Bakı: Nurlan, – 2008. – 152 s.

⁶Qubadlı: Qədim Azərbaycan torpağı Zəngəzurun qapısı / baş redaktor: Y.M.Mahmudlu AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. –Bakı: Turxan, –2013. – 424 s.

⁷ Qubadlının mərkəzində xaç abidəsi qoyulub [Elektron resurs] / - Bakı: 31 avqust, –2014 URL: <http://hafta.az/qubadlinin-merkezinde-xac-abidesi-qoyulub--131189-xeber.html>

haqqında bir sıra maraqlı fikirlər söylənsə də, həmin toponimlərin linqvistik xüsusiyyətləri dissertasiya mövzusu kimi tədqiq edilməmişdir və bu səbəbdən böyük əhəmiyyəti olan bu mövzunun geniş və sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunması onun işlənmə aktuallığını təmin edir.

Tədqiqatın obyekti və predmeti. Dissertasiyada qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün Qubadlı rayonunun toponimləri tədqiqat obyekti olaraq seçilmişdir. Bu toponimlərin mənşəyi, etimologiyası, dil mənsubiyyəti, fonetik, leksik-semantik, morfoloji və sintaktik xüsusiyyətləri tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Qubadlı rayonu ərazisindəki toponimləri toplayıb sistemləşdirmək, onların ümumi Azərbaycan və ümumtürk toponimik sistemində yerini, o cümlədən linqvistik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir. Bunun üçün aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilməlidir:

- Qubadlı rayonu ərazisindəki toponimlərin yaranma, formalaşma yollarını və mənşəyini araşdırmaq;

- Toponimləri növlərinə görə qruplaşdırmaq, oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini növlər üzrə təhlil etmək;

- Ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə coğrafi ərazilərin adlarını müəyyənləşdirmək;

- Toponimlərin etimologiyasını, fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmaq;

- Qubadlı rayonu ərazisindəki toponimlərin Azərbaycan və ümumtürk onomastik sistemindəki yerini aşkar etmək;

- Qubadlı rayonu ərazisindəki toponimlərin orfoqrafiyasını dəqiqləşdirmək.

Tədqiqatın metodları. Qubadlı toponimlərinin tədqiqində əsasən təsviri metoddan istifadə edilir, toponimlərin mənşəyi, dil mənsubiyyəti tarixi metod əsasında araşdırılır. Mənaca, formaca, məzmunca eyni, oxşar və fərqli cəhətləri aşkar etmək üçün müqayisəli metoddan istifadə olunur. Coğrafi adların dəqiq miqdarı, ayrı-ayrı adların işlənmə tezliyi statistik metodla aydınlaşdırılır.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

–Qubadlı toponimi türkmənşəli olub, səlcuq və monqol yürüşləri zamanı Azərbaycan, Anadolu və İran ərazisinə köç edərək burada məskunlaşmış oğuzların qayı boyunun qarakeçililər qoluna mənsub qubadlı etnosunun adını özündə əks etdirir;

–Qubadlıda toponimlərin bütün növlərinə: oronimlər, urbanonimlər, qodonimlər, arqonimlər, dromonimlər və s. rast gəlinir;

–Qubadlı toponimləri mənşəyinə görə ərəb və fars dillərindən alınma, türkmənşəli sözlər əsasında formalaşmış və hibrid toponimlərdir;

–Qubadlı toponimlərinin antropotoponimlər, etnotoponimlər, fitotoponimlər, zootoponimlər, apelyativlərdən yaranmış toponimlər kimi qrupları var;

–Qubadlı toponimləri əmələgəlmə yollarına görə fonetik dəyişmələr hesabına, leksik, morfoloji (sintetik), sintaktik (analitik) yolla yaranan toponimlərdir;

–Qubadlı toponimləri müxtəlif nitq hissələri əsasında formalaşmışdır;

–Qubadlı toponimlərində relyefin geostruktur formalarını əks etdirən ünsürlər müşahidə olunur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

–İlk dəfə olaraq Qubadlı rayonu ərazisindəki toponimlər fundamental şəkildə elmi cəhətdən tədqiq edilmişdir;

–Əksər toponimlərin qədim türk dilinin leksikasını əks etdirməsi faktı aşkara çıxarılmışdır ki, bu da Azərbaycan xalqının bu ərazilərdə qədim çağlardan məskunlaşdığını bir daha sübut edir;

–Toponimlərin mənşəyi və etimologiyası müəyyən edilmiş, elmi materiallar və tarixi sənədlər əsasında sübuta yetirilmişdir;

–Coğrafi adlar ayrı-ayrı növlər və qruplara görə təsnif edilmişdir;

–Toponimlərin fonetik, leksik-semantik və qramatik xüsusiyyətləri sistemli şəkildə təhlil edilmişdir;

–Qubadlı toponimlərinin statistik göstəriciləri də qeyd edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiyanın elmi-nəzəri, praktik nəticələri toponimikanın müxtəlif problemləri ilə məşğul olan tədqiqatçılar və mütəxəssislər üçün əhəmiyyətlidir. Tədqiqat işinin əsas istiqamətləri ali təhsil müəssisələrinin Filologiya fakültələrində Müasir Azərbaycan dili (Leksikologiya), Onomalogiya fənlərinin tədrisində istifadə edilə, həmçinin onomastikanın, xüsusilə toponimlərin müxtəlif problemləri ilə məşğul olan tədqiqatçılar, magistrant və doktorantlar, Filologiya fakültəsinin müdavimləri, tələbələri üçün faydalı ola bilər. Eyni zamanda, dissertasiya toponimik lüğətlərin hazırlanmasında da mənbə kimi istifadə edilə bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın müvafiq hissələrinə aid elmi məqalələr, tezislər respublikada və xaricdə nüfuzlu elmi jurnallarda, konfrans materialları toplularında dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi Girişdən 6 səhifə (10705), I fəsil 27 səhifə (53197), II fəsil 32 səhifə (58576), III fəsil 37 səhifə (69811), IV fəsil 29 səhifə (53303), Nəticə 5 səhifə (8288) və 14 səhifədən ibarət 159 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı olmaqla işin ümumi həcmi 152 səhifə, 253880 işarə sayından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” adlanan hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, obyekt və predmeti, əsas müddəaları, mənbə və metodları, aprobasiyası, quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “**Qubadli toponimlərinin ümumi mənzərəsi**” adlanan birinci fəslə 2 paragrafdan ibarətdir. Fəslin birinci

paraqrafında Qubadlı rayonunun tarixi, coğrafiyası və Qubadlı toponimi haqqında məlumat verilir.

Qubadlı respublikamızın qədim rayonlarından biridir. Rayonun ərazisi 802 km², əhalisi işğala qədər 40,2 min nəfərdən ibarət olmuşdur. Mərkəzi Qubadlı şəhəridir. Şimaldan Laçın, şərqdən Xocavənd və Cəbrayıl, cənubdan Zəngilan, qərbdən Ermənistan Respublikası ilə qonşudur. Bərgüşad silsiləsinin şərqində, Qarabağ silsiləsinin cənub-qərbində, Qarabağ yaylasının cənub-şərqində, dəniz səviyyəsindən 2003 m yüksəklikdə yerləşir. Relyefi dağlıq və düzənlikdir. Bir şəhər, 93 kənd, 31 inzibati ərazi vahidliyini əhatə edir.

Qubadlı Azərbaycanın çoxəsrlik tarixi olan torpaqlarındandır. VI–VII əsrlərlərdə bu ərazi Albaniyanın Sünik knyazlığının cənubunda yerləşən Zəngəzur mahalının tərkibində olmuş, VII əsrin 654-ci ilində Sünik Ərəb xilafəti tərəfindən işğal edilmiş, xilafət süquta uğradıqdan sonra Azərbaycanın cənubunda yaranmış Sacilər dövlətinin, X əsrin ortalarında Şəddadilər dövlətinin tabeliyinə keçmiş, XI–XIII əsrlərdə bir-birinin ardınca Azərbaycana yürüş edən Səlcuq və Monqolların nəzarətində qalmış, Elxanilər dönəmində Arran əyaləti ilə Naxçıvan tıməninin, XV–XVIII əsrlərdə Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin mühüm strateji regionlarından olmuş⁸, 1590-cı ildə Osmanlı İmperiyası ilə Səfəvi dövləti arasında sülh müqaviləsi imzalanmaqla Cənubi Qafqaz bütünlüklə Osmanlının tabeliyinə keçmişdir. Həmin dövrdə Gəncə–Qarabağ əyaləti 7 sancağa bölünürdü: Gəncə, Bərdə, Xaçın, Arasbar, Dizaq, Həkəri, Vərəndə Qubadlı Həkəri sancağının tərkibinə daxil idi⁹. 1724-cü ildə Səfəvi dövlətinin tənəzzülə uğraması ilə Azərbaycan Osmanlı dövləti ilə Rusiya arasında bölüşdürüldü. Osmanlının tabeliyinə keçən Gəncə əyalətindəki Qubadlı rayonunun bir hissəsi Bərgüşad, digər hissəsi – Həkəri

⁸Qubadlı: Qədim Azərbaycan torpağı Zəngəzurun qapısı / baş redaktor: Y.M.Mahmudlu AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. – Bakı: Turxan, –2013. – s.11–12

⁹ Gəncə–Qarabağ əyalətinin icmal dəftəri / tərt. ed.: T.Nəcəfli. – Bakı: Çarşıoğlu, – 2010. – s.8

nahiyəsi isə Arasbar sancağının ərazisi hesab edildi.¹⁰ 1726–1727-ci illərdə rusların dəstəyi və Nadir şah Avşarın apardığı uğurlu siyasət nəticəsində Osmanlının işğalı altında olan torpaqlar azad olunaraq Nadir şahın yaratdığı Avşar İmperiyasının tərkibinə keçmiş, imperiya süquta uğradıqdan sonra onun ərazisi ayrı-ayrı xanlıqlara bölünmüş, Qubadlı rayonu Qarabağ xanlığının tərkibində qalmışdır. 14 may 1805-ci ildə Gəncə yaxınlığında bağlanmış Kürəkçay müqaviləsinə əsasən Qubadlı rayonunun da daxil olduğu Zəngəzur mahalı Qarabağ xanlığının tərkibində xanlıqlar arasında ilk olaraq Rusiyanın tabeliyinə keçmiş, 1822-ci ilədək (12 oktyabr 1813-cü ildə Rusiya ilə Qacarlar dövləti arasında bağlanmış Gülüstən müqaviləsinə əsasən) Qarabağ xanlığının, 1841-ci ilə kimi (10 fevral 1828-ci ildə Rusiya ilə İran Arasında bağlanmış Türkmənçay müqaviləsinə əsasən) Şuşa müsəlman əyalətləri dairəsinin Qarabağ əyalətinin, 1841-ci ildən isə əvvəl Xəzər vilayətinin Qarabağ qəzasının, sonra Şamaxı əyalətinin Şuşa qəzasının, 1850-ci illərdə Şamaxı və İrəvan quberniyasının, XIX əsrin 60-cı illərində Bakı və İrəvan quberniyalarının, 1862-ci ildən XX əsrin əvvəllərinə qədər Yelizavetpol quberniyasının tərkibində olmuşdur¹¹, 1920-ci ilin yayında erməni-rus birləşmiş hərbi dəstələri yenidən Zəngəzura hücum edərək ərazini zəbt etmiş, əhalinin bir hissəsi məhv edilmiş, bir hissəsi isə yurd-yuvasından qaçqın düşmüşdür. Həmin ilin avqust ayında Rusiya KP Qafqaz bürosu Azərbaycan bolşevik hökumətinin razılığını almadan qərar qəbul etdi. Qərara əsasən Naxçıvanın Şərur-Dərələyəz bölgəsi Ermənistanı verilməli idi, Qarabağ və Zəngəzur məsələsi isə iki respublika arasında "mübahisəli ərazilər" elan edilməklə təxirə salınırdı. Noyabrın 30-da Azərbaycan KP MK Siyasi və Təşkilat bürolarının birgə iclasında qəbul edilən qərara görə, Qafan, Görüs, Sisyan və Meğri yayonlarının daxil olduğu Qərbi Zəngəzur Ermənistanı birləşdirildi, Qubadlı, Laçın, Zəngilan ərazilərini əhatə edən Şərqi Zəngəzur bölgəsi isə Azərbaycan SSR-in tərkibində

¹⁰Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri / tərt. ed.: H.Məmmədov (Qaramanlı). - Bakı: Şuşa, – 2000. –s.574–575

¹¹Qubadlı: Qədim Azərbaycan torpağı Zəngəzurun qapısı / baş redaktor: Y.M.Mahmudlu AMEA A.A. Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. –Bakı: Turxan, –2013. – s.79–83

qaldı.¹² 1930-cu il avqustun 30-da Qubadlı rayon statusu almış, 1931-ci ildə Zəngilan ərazisi ilə birləşdirilsə də, 1933-cü ildə yenidən müstəqil rayona çevrilmişdir. 1988-ci ildən başlayaraq davamlı hücum və basqınlara məruz qalan Qubadlı rayonu 1993-cü il 31 avqustda bu məkrli niyyətin qurbanı oldu. Lakin 28 il düşmən tapdağı altında qalan Qubadlı rayonunun Qubadlı şəhəri və 41 kəndi II Qarabağ müharibəsində 2020-ci ilin 22 oktyabr – 10 noyabr tarixlərində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin və müzəffər ordumuzun birgə səyi nəticəsində mərhələli şəkildə işğaldan azad edildi.

Elmi ədəbiyyatda Qubadlı toponiminin mənşəyi, etimologiyası ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Bu günə qədər Qubadlı haqqında yazılmış bir çox tədqiqat işlərində heç bir mənbəyə əsaslanmadan toponimin Sasani hökmdarı I Firuz Qubadın adı ilə bağlı olduğu qeyd olunur. Lakin bu tədqiqatçıların heç biri bu adın nə zaman, hansı tarixi şəraitdə verildiyi haqqında məlumat vermir. Albaniya tarixindən bəhs edən əsərdə Qubad antroponimini əks etdirən iki yaşayış məntəqəsindən bəhs edilir; bunlardan birincisi Bab əl-Əbvab (Dərbənd yaxınlığında yerləşən Firuz Qubad), digəri isə Dəclə çayı yaxınlığındakı Beh Qubad şəhəridir.¹³ Göründüyü kimi, hər iki şəhərin indiki Qubadlı şəhəri ilə ərazisi baxımından heç bir əlaqəsi yoxdur. Z.Bünyadov qeyd edir ki, IX əsr ərəb müəllifi Əl Bələzuri İran şahı I Qubadın Gürzanı və Arranı xəzərlərdən aldıqdan sonra Arana gələrək burada Şəki, Dərbənd, Qəbələ, Beyləqan və Bərdə şəhərlərini saldığını qeyd edir.¹⁴ Elədirsə, bəs I Qubad nə üçün bu şəhərlərdən birinə öz adını vermədi? Əgər I Qubadın hakimiyyəti dövründə, yaxud sonrakı illərdə onun adını daşıyan daha bir yaşayış yeri olsa idi, şübhəsiz, mənbələrdə öz əksini tapardı. Tarixşünas Ə.Ələkbərov Qubadlı toponiminin etimoloji cəhətdən izah edərkən

¹²Piriyev V.Z. Azərbaycanın tarixi-siyasi coğrafiyası / V.Z.Piriyev. – Bakı: Müəllim, – 2006. –s.61–63

¹³Kalankatuklu M., Qoş M. Albaniya tarixi. Albaniya salnaməsi / M.Kalankatuklu, M.Qoş. – Bakı: Avrasiya Press, – 2006. – 296 s. – s.127, 138

¹⁴Bünyadov Z.M. Azərbaycan VII–IX əsrlərdə / Z.M.Bünyadov. –Bakı: Şərq–Qərb. – 2007. –s.47 – 48

onun qədim türk dilində qırmızı və sarı rəng çalarlarını özündə birləşdirən kuba sözü ilə at leksemindən yarandığını, Bozatlı//Kozatlı//Kobatlı//Kubatlı//Qubatl mərhələlərini keçərək Qubadlı şəklinə düşdüyünü bildirir.¹⁵

Tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti qubadlı, qubadan və qubadoğulları adları ilə tanınan tayfanın oğuzların qarakeçili boyuna aid olduğu fikrini dəstəkləyirlər. Apardığımız elmi araşdırmalara əsaslanaraq, tarixdə qubadlı, qubadoğulları və qubadan adları ilə tanınan türk–oğuz kökənli tayfanın Oğuz xanın oğlu Gün xanın nəslindən olan qayı boyunun qarakeçililər qoluna mənsub olduğu, XIV–XV əsrlərdə mövcud olmuş Qubadoğulları əmirliyinin əsasını qoyan bu tayfanın Səlcuq dövlətinin hökmdarı I Əlaəddin Keyqubadın adını daşıdığı, Qubadlı toponimin də bu etnonimi əks etdirdiyi qənaətinə gəlirik.¹⁶

Fəslin ikinci paragrafında Qubadlı toponimləri növlərinə görə təsnif edilmiş, oronimlər (*Nərgizli dağı, Qurd dərəsi, Dovşanlı qobu, Sarı yamac, Yelli gədik, Bayram çökəyi, Ağca yazı* və s.), urbanonimlər (*Dəyirman yolu, Hacı Hüseyin körpüsü, Dadaşın su dəyirmanı, Hərtiz yolu, Eşşək meydanı, Düz zəmi, Xalıqverdi bağı, Cəvizlik, Fındıqlıq, Nəbi ölən, Şərif yeri* və s.), dromonimlər (*Həkəri dəmiryol stansiyası (Balasoltanlı – Boyunəgər – Çardaqlı), Akara dəmiryol stansiyası (Çaytumas – Çərəli – Diləli Müskənli – Fərcan),* qədim abidələr (*Ağ hasar, Qalacıq qalası, Həcərin qəbir abidəsi, Qalacıq qalası, XIX əsrə aid Hacı Nurcahan günbəzi, Orta əsrlərə aid qəbiristanlıq və qəbirüstü daşlar, Göyqala (V əsr), Xələc səngəri, Alban türbəsi, qoç və sandıq heykəlləri* və s.), mağaralar, kahalar, pır və ziyarətgahlar (*Bəxtiyarlı piri, Osmanlı qəbiristanlığı, Çələbi ocağı* və s.) eləcə də su obyektlərinin adları (*Bərgüşad çayı, Həkəri çayı,*

¹⁵Ələkbərov Ə. Qubadlı. Etnolingvistik məsələlərə dair (I hissə) / 00:18 / 09-02-2015 / bao.az http://bao.az/categories /subcategories /product_0889040874

¹⁶Ahmedova E.H. Ermeni işgalindən kurtarılan Kubadlı rayonunun (ilçesinin) tarixi və Kubadlı toponiminin etimologiyasına genel baxış // Kıbrıs İlim Üniversitesi IV. Uluslararası türklerin dünyası sosyal bilimler sempozyumu, – Ankara: –17 Aralık, – 2020. –s.113 – 121.

Bəxtiyarlı çayı, Qırx arşın quyu, On altı quyulu kəhriz, Çaqqallı göl, Leyləyin gölü və s.) müəyyən edilmiş, onlardan bəzilərinin tarixi və etimologiyası məsələlərinə toxunulmuşdur.

İkinci fəsil **“Qubadlı toponimlərinin mənşəyinə görə təsnifi”** adlanır. Birinci paraqrafda toponimlər mənşəyinə görə təsnif edilir. Toponimlərin mənşəyinə görə bölgüsü dedikdə, burada coğrafi adların tərkibindəki sözlərin dil mənsubiyyəti nəzərdə tutulur. Əslində, məlumdur ki, toponimlər milli xarakter daşıyır. Hər bir xalq yaşadığı əraziyə aid olan coğrafi obyektləri bilavasitə özü adlandırır, yəni bu adlar başqa biri tərəfindən deyil, ərazinin sakinlərinin özü tərəfindən verilir. Lakin bu toponimlərin təşkil olunduğu sözlər həm xalqın öz dilinə, həm də qeyri dillərə aid ola bildiyinə görə biz Qubadlı rayonu ərazisindəki toponimlərin təşkil olunduğu sözlərin dil mənsubiyyətini nəzərə alaraq, onları mənşəcə türkmənşəli, alınma və hibrid olaraq 3 qrupa ayırdıq. Türkmənşəli yer adlarının böyük bir qismi qədim türk etnoslarının adlarını (*Boyunəgər, Bərgüşad, Çərəli, Göyərcik, Gödəklər, Qaralar* və s.), dolayısı ilə türk tarixinin müxtəlif laylarında baş vermiş etnik prosesləri, bir qismi isə müxtəlif türk dillərinə, həmçinin Azərbaycan dilinə məxsus apelyativləri (eynilə və ya müəyyən fonetik dəyişikliklərlə), dialekt sözləri, qrammatik forma və modelləri (*Alaqrşaq, Ballıqaya, Sarıyataq*) özündə əks etdirir. Bunlar ərazinin qədim dövrlərdən bəri türklərə məxsus yaşayış məskəni olduğunun və türklərin buranın yerli – avtoxton sakinləri olduğunun əyani sübutudur. Bəzi toponimlərin dil mənsubiyyətini ilk baxışdan müəyyən etmək çətin olsa da, mənbələr əsasında etimoloji-lingvistik baxımdan təhlil etməklə onların mənşəyi dəqiqləşdirilir.

İkinci fəslin ikinci paraqrafında mənşəcə alınma sözlər əsasında formalaşmış toponimlərdən bəhs olunur. X əsrdə Azərbaycanda islam dini yerli əhaliyə qəbul etdirildikdən sonra bu din vasitəsilə ərəb mədəniyyətinin, məişət şəraitinin, ədəbiyyatının və ən əsası, dilinin genişmiqyaslı təbliği nəticəsində ərəb sözləri kütləvi şəkildə dilimizin lüğət tərkibinə axın etməyə başladı. Zamanla milli sözlərə sinonim olan ərəb

alınmaları onları sıxışdırıb sıradan çıxartdı, yaxud işləklik aktivliyinə görə milli mənşəli paralelləri üzərində dominantlıq təşkil etdi. Şeyx, axund, əmir, seyyid, molla, imam, övliya və s. kimi rütbə bildirən sözlər əvvəllər öz vəzifəsinə və sosial mövqeyinə görə ayrı-ayrı şəxslərə şamil edilmiş, sonradan onların davamçıları, yaxud həmin şəxslərin tabeliyində olanlar bu adlarla tanınmışlar. Nəticədə, həmin adları əks etdirən çoxlu sayda etnonimlər yaranmışdır ki, bu etnik adların bəziləri respublikamızda bir sıra toponimlərin, həmçinin Qubadlı toponimlərinin tərkibində sabitləşmişdir. Ərəb mənşəli toponimlərin bir qismi molla, mir (əmir), şeyx (*Mollu, Mirlər, Mollabürhan, Şeyx Məhəmməd* və s.) kimi dini terminləri əks etdirir. Nəticə etibarilə, tədqiqat ərazisində sayca bir o qədər çox olmasa da, ərəb və fars mənşəli yer adlarına da rast gəlinir ki, bunların əksəriyyəti şəxs adları, etnonimlər və müxtəlif apelyativlərdən yaranmış toponimlərdir (*Fərcan, Xəndək, Məzrə, Məmər* və s.).

İkinci fəslin üçüncü paragrafında komponentləri müxtəlif dillərə mənsub olan ümumi və xüsusi sözlərdən təşkil olunmuş toponimlər haqqında məlumat verilir. *Balahəsənli, Bala Soltanlı, Hüseynuşağı, Əliquluuşağı, Xəliloba, Xocahan, Nəbiölən, Arıfdərə, (yurd yerləri), Sarı Əhməd qəbiristanlığı, Cəfərqulu bağı* tədqiqat ərazisindəki müxtəlif kökənli dillərdən alınmış sözlər əsasında formalaşmış hibrid toponimlər kimi qeyd edilir.

III fəsilə **“Qubadlı toponimlərinin qrupları”** tədqiqata cəlb olunur. Toponimlər hər bir dilin lüğət tərkibində mövcud olan xüsusi söz qrupları əsasında yaranır. Coğrafi adlar araşdırılarkən həmin toponimdə mühafizə olunan sözün dilin lüğət tərkibindəki mövqeyi, apelyativ, yaxud onomastik vahidlər sistemində tutduğu yeri, mənşəyi, adlandırıdığı məhfum və anlayışla məna və məzmun əlaqəsi, müxtəlif tarixi mərhələlərdə həmin sözün ədəbi dildə və ayrı-ayrı dialekt və şivələrdə işlənməsi, aid olduğu dilin spesifik cəhətlərini özündə əks etdirməsi və s. kimi məsələlər əsas götürülür. Qubadlı toponimlərini təsnif edərkən onların bütün bu xüsusiyyətlərinə

əsaslanılmış, bir neçə toponim qrupu müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, bu toponimlərin hər birinin təhlilində də adlandırılan obyektlərin səciyyəvi cəhətləri nəzərə alınmışdır.

Fəsil beş paraqraftan ibarətdir. Burada ardıcıl olaraq antropotoponimlər – şəxs adları, rütbələr əsasında yaranan toponimlər (*Ağa, Əbilcə, Xanlıq, Hacalı daşı, Pənahovun düzü*); etnotoponimlər – tayfa, qəbilə, etnos, nəsil, tirə adları əsasında yaranmış toponimlər (*Abdalanlı, Dondarlı, Ulaşlı, Xunanlı, Xələc, Dəmirşilər, Qaraqoyunlu, Qaramanlı* və s.); zootoponimlər – heyvan adlarından yaranmış toponimlər (*Quzu dərə, Dovşanlı qobu, Porsuq çuxuru, Mal təpəsi* və s.); fitotoponimlər – bitki adlarından yaranmış toponimlər (*Nərgizli dağı, Moruqlu dərə, Kəklikotu qobusu, Ardıclı quzey* və s.); apelyativ əsaslı toponimlər – apelyativ sözlərdən yaranmış toponimlər.

Dördüncü fəsil **“Qubadlı toponimlərinin əmələgəlmə yolları”** adlanır və beş paraqraftan ibarətdir. Burada Qubadlı toponimlərinin yaranma yollarından bəhs edilir. Birinci paraqrafta fonetik dəyişmələr hesabına yaranmış toponimlər aydınlaşdırılır. Bəzi hallarda onomastik vahidlər müəyyən bir sözün tərkibində bir və ya bir neçə səsin dəyişməsi nəticəsində də yarana bilər. Bu xüsusiyyət təkcə xüsusi adlarda deyil, apelyativ leksikada da müşahidə olunur və daha çox alınma sözlərdə özünü göstərir. Buludxan Xəlilov məsələyə münasibətdə belə bir fikir irəli sürür ki, tarixən dilimizə daxil olan ərəb və fars sözlərinin bir qisminin fonetik tərkibində Azərbaycan dilinin qayda-qanunlarına uyğun dəyişmələr baş vermişdir. Məsələn: qaidə – qayda adəm – adam, faidə – fayda və s.¹⁷

Təkcə alınma sözlərdə deyil, bəzi türk – Azərbaycan mənşəli sözlərdə də tarixi inkişaf prosesində müxtəlif amillərin təsiri ilə müəyyən fonetik səs dəyişmələri baş verir. Bu zaman sözün ifadə etdiyi həqiqi mənanı üzə çıxarmaq çətinlik yaradır.

¹⁷Xəlilov B.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası / B.Ə.Xəlilov. – Bakı Nurlan, – 2008. – s.398

Həm apelyativ, həm də onomastik vahidlərin leksik mənasını dəqiqləşdirmək üçün onların səs tərkibini düzgün müəyyənləşdirmək tələb olunur. Buna nail olmaq üçün həmin sözlərin keçdiyi tarixi inkişaf yoluna nəzər yetirilməli, fonetik dəyişmənin hansı şəraitdə, hansı amillərin təsiri ilə və hansı səbəblərdən baş verdiyi aydınlaşdırılmalıdır. Qubadlı rayonu ərazisində, az da olsa, tarixin müxtəlif mərhələlərində baş vermiş hər hansı bir fonetik hadisəsinin izlərini özündə əks etdirən toponimlər də mövcuddur. *Hərtis* (er (yer) + tiş (türk dillərində yüksəklik, hündür yer), *Cibikli* (çevikli etnoniminin fonetik dəyişməyə məruz qalmış şəkli), *Əyin* (qarakeçililərin əynə qolunu əks etdirir), *Hat* (türkcə kat (güclü, qüvvətli) sözündəndir), *Deştahət* (daşlı Hat), *Xocamsaxlı* (Xoca Musaxlı) və s. bu tip toponimlərə aid edilir.

İkinci paraqraf leksik yolla yaranan toponimlərə həsr edilir. Leksik yolla sözyaratma ən qədim derivatoloji prosesdir. Bu prosesdə sözlər heç bir formal dəyişikliyə uğramadan ümumilik bildirməklə yanaşı, xüsusi adları da ifadə edir. Başqa sözlə, bu prosesdə sözlər ilkin məzmunundan uzaqlaşaraq müstəqil bir dil vahidinə çevrilir. Dildə işlənən bəzi sözlər zaman keçdikcə əvvəlki fonemik tərkibini, leksik mənasını və morfemik quruluşunu tamamilə qoruyaraq yeni məzmun əldə edir, nəticədə, leksik yolla əmələ gələn yeni sözlər yaranır.

Qubadlıda yeni məzmun (məzmun və forma) kəsb etmə hesabına yaranan toponimlərə *Eyvazlı*, *Gürcülü*, *Xıdırlı*, *Mehrili*, *Məlikəhmədli*, *Mərdanlı*, *Padar*, *Poladlı*, *Saray*, *Tatar*, *Gilavar*, *Qışlaq*, *Gözətçi* kimi toponimlər aid edilir ki, bunlar eyni forma və məzmunla malik xüsusi adların və apelyativlərin heç bir morfoloji əlamət qəbul etmədən, qrammatik quruluşu dəyişmədən toponimə çevrilməsi nəticəsində yaranmışdır.

III paraqrafta morfoloji yolla yaranan toponimlərdən danışılır. Dissertasiyanın bu yarımfaslində toponimlərdə daha çox müşahidə olunan morfoloji (sintetik) əlamətlərdən, morfoloji yolla yaranan toponimlərdən bəhs edilir. Toponimlərin qrammatik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsində ən mühüm

amil onların semantikasi, ifadə etdiyi leksik mənadır. Heç bir lüğəvi vahidin strukturunu onun leksik mənasını açmadan, izah etmədən müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Çünki formadan kənarda məzmun, məzmundan kənarda isə forma mövcud deyil. Hər bir söz öz mahiyyətini bu iki linqvistik meyarın vəhdətində tapır. Bu baxımdan tədqiqat ərazisinə aid olan coğrafi adların qrammatik struktur formaları onların məzmununa uyğun olaraq, leksik-semantik təhlili əsasında aydınlaşdırılmışdır. Müxtəlif morfoloji-sintaktik formantların artırılması ilə yaranmış coğrafi adlar dilimizin lüğət tərkibini təşkil edən bir sıra apelyativ və onomastik vahidləri özündə əks etdirir. Bunlardan bir qismi müəyyən şəkilçilərlə əlaqə yaradaraq toponimlər əmələ gətirmişdir. Müxtəlif şəkilçi morfemlərin əlavəsi ilə yaranmış yer adları sintaktik üsulla yaranmış toponimlərlə müqayisədə xeyli azdır.

Morfoloji əlamətlərin təsiri ilə yaranmış toponimlər sayca az olsa da, şəkilçilərin işlənmə məqamına görə müxtəlifçəşidlidir. Qubadlı toponimlərinin bir qisminin tərkibində başlıca olaraq Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşu üçün xarakterik olan aşağıdakı şəkilçilərin aktivliyi diqqəti cəlb edir:

-lı⁴ şəkilçisi ilə düzəlmələr: *Armud+lu=Armudlu, Boya + lı = Boyalı, Əncir + lı = Əncirli, Kötük + lü = Kötüklü, Qalax + lı = Qalaxlı, Ləpir + lı = Ləpirli, Nərgiz + lı = Nərgizli, Pınar + lı = Pınarlı* və s.

-lıq⁴ şəkilçisi ilə düzəlmələr: *Alma + lıq = Almalıq, Armud + luq = Armudluq, Cəviz + lik = Cəvizlik, Ərik + lik = Əriklik, Əzgil + lik = Əzgillik, Fındıq + lıq = Fındıqlıq, İydə + lik = İydəlik* və s.

-lar² şəkilçisi vasitəsilə düzəlmələr: *Ağıl + lar = Ağıllar, Çala+ lar = Çalalar, Çinar + lar = Çinarlar, Xırman + lar = Xırmanlar, Taxta + lar = Taxtalar.*

-cə² şəkilçisi ilə düzəlmələr: *Əyri + cə = Əyricə, Əbil + cə = Əbilcə.*

-ça² şəkilçisi ilə düzəlmələr: *Qala+ ça = Qalaça*

-cıq, -cik şəkilçisi ilə düzəlmələr: *Qala + cıq = Qalacıq* (kiçik qala), *Soğan + cıq = Soğancıq* (soğan əkilən kiçik sahə), *Kəpir + cik = Kəpircik*.

-laq² şəkilçisi ilə düzəlmələr: *Duz + laq = Duzlaq*, *Qış + laq = Qışlaq*.

-acaq² şəkilçisi ilə düzəlmələr. Azərbaycan dilində həm qəti gələcək zaman formasının şəkilçisi, həm də feillərdən müxtəlif mənalı isim düzəldən leksik şəkilçi kimi çıxış edir. Məsələn: *dolanacaq, yanacaq, sığınacaq* və s. Tədqiqat ərazisində yalnız bir toponimin tərkibində rast gəlinir: *Sığın + acaq = Sığınacaq*.

-ət² şəkilçisi ilə düzəlmələr. Adlardan feil düzəldən bu şəkilçi dilimizdə qeyri-məhsuldar şəkilçilərdəndir. Qubadlıda bu şəkilçi vasitəsilə düzəlmiş yalnız *Gözət* toponimi (pusqu, gözətçilik yeri anlamındadır) Tarovlu kəndində qeydə alınmışdır.

-mac şəkilçisi ilə düzəlmələr. Tarixən və hal-hazırda çox az işlənən qeyri-məhsuldar şəkilçilərdəndir. Feildən isim düzəltməyə xidmət etmişdir. Ərazidə *Damlamac* adlı yurd yeri mövcuddur.

-xana şəkilçisi ilə düzəlmələr. Fars mənşəli xana şəkilçisi mənbə dildə “ev” mənasını ifadə edir. Ahəng qanununa tabe olmadığı üçün birvariantlıdır. *Avdarxana* (abdar farsça su verən deməkdir) toponiminin tərkibində daşlaşmışdır.

-zadə şəkilçisi ilə düzəlmələr. Bu şəkilçi fars mənşəlidir, hərfi tərcümədə doğulmuş mənasını bildirir. Dilimizdə bu şəkilçi daha çox aidlik, mənsubluq ifadə edir. Rayondakı *İmamzadə, Xanzadə* (bulaq) toponimlərinin tərkibində təsadüf edilir.

Kök+şəkilçi+şəkilçi modeli əsasında düzəlmələr. Qubadlı toponimikasında tərkibində bir neçə şəkilçinin işləndiyi yer adlarına da təsadüf edilir. Belə adlar sayca çox deyil və onların formalaşmasında iştirak edən şəkilçilərin semantik eyniliyi də diqqəti çəkir. Əksərən toponimlərdə mənsubluq ifadə edən -lı⁴ şəkilçisinin -lar şəkilçisi ilə kombinasiyası funksionallığı ilə seçilir. Qubadlıda bu yolla yaranmış *Qoçu + lu + lar = Qoçulular* (qoçular məhəlləsi) toponimi qeydə alınmışdır.

-çı⁴ mənsubluq bildirən şəkilçinin dilimizdə isimlərdən müxtəlif mənalı (peşə, sənət, ixtisas: dilçi, çörəkçi, balıqçı, tarixçi, tərcüməçi və s; müəyyən ictimai zümrəyə mənsub olan şəxs: iqtidarçı, müxalifətçi, partiyaçı, terrorçu və s.; cari və ya müvəqqəti vəziyyəti əks etdirən şəxs: məruzəçi, şikayətçi, yolçu və s.; atributiv isimlər: yalançı, fırıldaqçı, çərənçi və s.) isimlər düzəldir. Qbadlıda -çı və -lar şəkilçilərinin qazan sözü ilə birləşməsindən peşəsi qazançılıq olanların yaşadığı ərazini işarə etmək məqsədilə *Qazan + çı + lar = Qazançılar* toponimi (yurd yeri) yaranmışdır.

Təhrifə uğramış *Nəhlətdəmə* toponimi isə (lənətləmə olmalı idi) ərəb mənşəli lənət (qarğıma, nifrət, qarğış) sözü ilə feil düzəldən məhsuldar -lə (-la) şəkilçisi (-də lokal fonetik variantında) və -mə (-mə) feili isim şəkilçisinin birləşməsindən yaranmışdır: *Nəhlət+də+mə*.

IV paraqrafda sintaktik yolla yaranan toponimlərdən söhbət açılır. Qubadlı toponimlərində sintaktik modellərin hər birində sırf sintaktik yolla sözyaratmanın bütün formaları özünü göstərir. Bu üsulla yaranan toponimlər əsasən 2 və 3 komponentdən ibarətdir və 3 formadadır: 1) mürəkkəb söz formasında olanlar; 2) mürəkkəb ad formasında olanlar; 3) söz birləşməsi formasında olanlar.

Kök+kök modeli. Bu model əsasında yaranmış toponimlər sayca çoxluq təşkil edir. Onlardan bir qismi mürəkkəb sözlərdən, digər qismi mürəkkəb adlardan yaranmışdır.

1. Mürəkkəb söz formasında olanlar: *Kərt + dağ = Kərtdağ*, *Kəpir + dağ = Kəpirdağ*, *Arif + dərə = Arifdərə*, *Dağdağan + dərə = Dağdağandərə*, *Quzu + dərə = Quzudərə*, *Sarı + yamac = Sarıyamac*, *Əyri + dərə = Əyridərə*, *Təyə + dərə = Təyədərə*, *Şor + dərə = Şordərə* və s.

2. Mürəkkəb ad formasında olanlar: *Mirzə + Qasım = Mirzə Qasım*, *Kərbəlayi + Mikayıl = Kərbəlayi Mikayıl*, *Molla + Məhərrəm = Molla Məhərrəm*, *Qazax + Qəmbər = Qazax Qəmbər* və s.

Kök+kök+kök modeli: *Qara + yüz + daş = Qarayüzdaş*. Yalnız kök sözlərdən ibarət üçkomponentli toponimlər azlıq təşkil edir.

Sintaktik üsulun digər növünə morfoloji-sintaktik yolla yaranan toponimlər daxildir. Burada tərkibində müxtəlif şəkilçilərin iştirak etdiyi sözlərin yanaşması, birləşməsi nəticəsində yeni sözlər – toponimlər əmələ gəlir. Tədqiq olunan ərazidə belə toponimlərin müxtəlif modelləri mövcuddur:

Kök+kök+şəkilçi modeli: *Daş + ara + sı = Daşarası, Dağ + baş + ı = Dağbaşı, Quş + qon + an = Quşqonan, Arvad + öl + ən = Arvadölən, Bulaq + baş + ı = Bulaqbaşı və s.*

Kök+şəkilçi+kök modeli: *Bal+lı+qaya = Ballıqaya, Ağa+m+vay = Ağamvay*

Kök+kök+şəkilçi+şəkilçi modeli: *Su + tök + ül + ən = Sutökülən, Qum + qaz + ıl + an = Qumqazılan, Nov + qır + ıl + an = Novqırılan, İt + at + ıl + an = İtatılan*

Kök+kök+kök+şəkilçi modeli: *Məmməd + keçi + vur + an = Məmmədkeçivuran,*

Kök+şəkilçi+kök+şəkilçi modeli: *Qar+lı+qış+laq = Qarlıqışlaq, Dağ + dan + düş + ən = Dağdandüşən*. Bu model əsasında yaranmış sadəcə iki toponim qeydə alınmışdır:

Sintaktik yolla düzələn Qubadlı toponimlərinin bir qisminin tərkibini təşkil edən sözlər tabelilik əlaqələri ilə bağlanmaqla, ismi və feili söz birləşmələrinin müxtəlif növləri əsasında formalaşmışdır. Bunlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək:

I növ təyini söz birləşməsi əsasında formalaşanlar: *Uzun dərə, Sarı dağ, Ağ dağ, Ala dağ, Şiş dağ, Qoşa dərə, Quru dərə, Uzun tala, Saqqızlı dərə, Qənşər daş, Əli çapan daş və s.*

II növ təyini söz birləşməsi əsasında formalaşanlar: *Kalbaşahgəldi bağı, Hacıcəfər yeri, Binə adamlar yeri, Hacı Cəbrayıl yurdu, Qurd dərəsi, İbadullah dərəsi, Maral dərəsi, Tısbəğa daşı, Şahsuvar düzü, Kazım quzeyi, Alagöz yurdu və s.*

III növ təyini söz birləşməsi əsasında formalaşanlar: *Zülfüqarın cəvizliyi, Gülsümün zoğallığı, Cəlalın bicənəyi, Allacının şamı, Bəylərin iydəliyi, Qarağacın başı və s.*

Feili birləşmələr əsasında formalaşanlar: *Məşədi Qara qalan, Vəli bəy əkən, Xudayar vurulan, Düldül hoppanan, Şəhrixanı sel aparan* və s.

Toponimlərdə relyefin geostruktur formalarını əks etdirən ünsürlər də iştirak edir. Bu ünsürlər, adətən, ərazisi geniş olan yaşayış məntəqələrinin inzibati bölgüsü zamanı iki məntəqəni bir-birindən ayırmaq məqsədilə istifadə edilir. Bu halda ayrılan hissələr eyni adı daşısa da, onları fərqləndirmək üçün əvvəlinə yuxarı, aşağı, böyük, kiçik, baş, bala, daş və s. ünsürlər artırılır. Bundan əlavə, oykonimlərlə yanaşı, müxtəlif oronimlərin, yurd yerlərinə verilən adların tərkibində də bu tipli ünsürlərə təsadüf edilir. Qubadlı oykonimlərində qeydə alınan belə ünsürlər aşağıdakılardan ibarətdir:

Aşağı – coğrafi obyektin yerləşmə mövqeyinə görə əlavə olunur. Qubadlı rayonunda bu ünsürlə düzəlmiş *Aşağı Xocamsaxlı, Aşağı Cibikli, Aşağı Mollu, Aşağı bulaq* toponimləri mövcuddur.

Yuxarı – aşağı ünsürünün əksi olaraq işlənir. *Yuxarı Cibikli, Yuxarı Xocamsaxlı, Yuxarı Mollu, Yuxarı Qalalı, Yuxarı bulaq* oykonimlərində rast gəlinir.

Bala – bəzən ərazi (kənd, qəsəbə) qeyri-bərabər hissələrə bölünəndə nisbətən kiçik olan hissəni fərqləndirmək məqsədilə bala ünsürü əlavə edilir. *Bala Soltanlı* oykonimi də bu yolla yaranmışdır.

Ərazinin sahə ölçüsünə görə uyğun olaraq böyük, kiçik, orta, xırda ünsürləri artırılır.

Böyük – *Böyük Qarahun, Böyük nov dərəsi, Böyük dərə, Böyük quzey, Böyük düz, Böyük hasar*

Kiçik – Kiçik düz, Kiçik Qarahun dərəsi, Kiçik Həkəri

Xırda – Xırda Qarahun

V paraqraf **“Toponimlərin yaranmasında nitq hissələrinin rolu”** adlanır. Çoxsaylı onomastik tədqiqatlar üzərində aparılan təhlillər nəticəsində aydın olur ki, xüsusi adların yaranmasında müxtəlif nitq hissələri iştirak edir. Komponentlərin miqdarına görə coğrafi adlar həm təkkomponentli, həm də çoxkomponentli olur. Hər

iki növə aid olan toponimlər qrammatik cəhətdən müəyyən nitq hissəsi ilə ifadə olunur. Xüsusilə çoxkomponentli yer adlarında bəzən komponentlərin hamısı eyni bir nitq hissəsinə, bəzən də müxtəlif nitq hissələrinə aid olur. Qubadı ərazisindəki çoxkomponentli toponimlər aşağıdakı nitq hissələri əsasında formalaşmışdır:

1. İsim əsaslı toponimlər. İsim əsaslı toponimlər sırasında çoxkomponentli yer adları üstünlük təşkil edir. Bu tip toponimlərin bir neçə modeli mövcuddur:

a) komponentləri xüsusi isimdən ibarət olan toponimlər. Belə toponimlər əsasən mürəkkəb adlar əsasında formalaşmışdır. *Teymur + Müskənli = Teymur Müskənli, Kürd + Məhrizli = Kürd Məhrizli, Məşədi + İsmayıl = Məşədi İsmayıl, Mirzə + Qasım = Mirzə Qasım, Kərbəlayi + Mikayıl = Kərbəlayi Mikayıl və s.*

b) komponentləri ümumi isimlə ifadə olunanlar. Bu tip toponimlər həm mürəkkəb söz, həm də söz birləşməsi formasındadır:

1) *Mayak + dərə = Mayak dərə, Motal + daş = Motal daş, Bulaq + baş + ı = Bulaq başı, Kaha + dərə = Kaha dərə, Çoban daş, Təhnə daş və s.*

2) *Çay + zəmi = Çayzəmi, Göl + zəmi = Gölzəmi, Dağ + baş + ı = Dağbaşı, Balaban + təpə = Balabantəpə, Çətən + qaya = Çətənqaya və s.*

c) Ümumi və xüsusi isimlərdən təşkil olunmuş toponimlər: *Bala + Soltanlı = Bala Soltanlı, Molla + Məhərrəm = Molla Məhərrəm (düz), Sara + xanım = Sara xanım və s.*

2. Komponentləri sifət və isimdən ibarət olan toponimlər. Belə toponimlərin, adətən, birinci komponentinin ifadə vasitəsi sifət olur və həm mürəkkəb söz, həm də söz birləşməsi formasındadır:

1. *Ala + dağ = Aladağ, Şiş + qaya = Şişqaya, Şiş + təpə = Şiştəpə, Əyri + dərə = Əyridərə, Ballı + qaya = Ballıqaya və s.*

2. *Sarı + Əhməd = Sarı Əhməd, Böyük Qarahun, Kiçik Qarahun, Qara + dərə = Qara dərə, Quru + bağ = Quru bağ, Keçəl + təpə = Keçəl təpə, Şiş + qaya = Şiş qaya və s.*

3. Say və isimlərdən yaranmış toponimlər. Bu tip yer adlarında əsasən birinci komponent miqdar sayları ilə ifadə olunur: *Üç + armud = Üçarmud, Üç + ağac = Üçağac, Üç + qardaş = Üçqardaş*

(pir), Yeddi + şərik = Yeddişərik (yurd yeri), Üç + ağız = Üçağız (yurd yeri), Yeddi + bulaq = Yeddibulaq.

Ərazidə, tək, qoşa kimi say mənalı sözlər vasitəsilə düzəlmiş toponimlərə də rast gəlinir. Bu tip toponimlər də mürəkkəb söz və söz birləşməsi formasındadır: Qoşa + alçalar = Qoşalçalar, Qoşa + çinar = Qoşa çinar, Tək + saqqız = Tək saqqız. Qara yüz daş toponimi isə üçkomponentli olmaqla, isim+say+isim tərikibi kimi formalaşmış: Qara + yüz + daş = Qarayüzdaş.

4. Zərf və isim əsasında formalaşanlar. Yuxarı, aşağı, orta, ara, qənşər, alt, üst kimi morfoloji cəhətdən zərf mövqeyində olan sözlər bəzi toponimlərin birinci, bəzilərinin ikinci komponenti kimi işlənir:

1. Mürəkkəb söz formasında olanlar: *Qaya + arası = Qayaarası, Daş + arası = Daşarası.*

Söz birləşməsi formasında olanlar: *Aşağı + Cibikli = Aşağı Cibikli, Aşağı + bulaq = Aşağı bulaq, Aşağı + Xocamsaxlı = Aşağı Xocamusaxlı, Aşağı + Mollu = Aşağı Mollu, Yuxarı + Cibikli = Yuxarı Cibikli* və s.

5. Feili sifət və isimlərdən düzələn yer adları. Bu tip toponimlərdə feili sifətlərə aid olan sözlər ikinci komponent kimi çıxış edir: *Alma + kəs + ən = Almakəsən, Ələkbər + uç + an = Ələkbəruçan, Məmməd + keçi + vur + an = Məmməd keçivuran* və s.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən deyə bilərik ki, Qubadlı rayonunda morfoloji cəhətdən isim, sifət, feili sifət və zərf əsaslı olmaqla, Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə daxil olan sözlər üçün xarakterik olan sözyaratma üsullarından leksik-semantik və morfoloji-sintaktik üsullarla yaranmış toponimlər sayca çoxluq təşkil edir.

Elmi tədqiqatın nəticələri dissertasiyanın “Nəticə” bölməsində ümumiləşdirilmişdir:

Dissertasiya işinin məqsədi Qubadlı rayonunun toponimlərini leksik-semantik, etimoloji və quruluş baxımından tədqiq etmək idi. Toponimlərin tədqiqi təsviri, tarixi, müqayisəli-qarşılaşdırma və statistik planda aparılmış, Qubadlı toponimlərinin böyük bir hissəsinin araşdırılmasına nail olunmuşdur.

Birinci fəsildə Qubadlı rayonun tarixinə kiçik ekskursiya edilərək, indiyə qədər aparılmış tədqiqat işləri diqqət mərkəzində saxlanılmaqla müxtəlif dövrlərdə rayonun hansı qədim dövlətlərin, xanlıqların, quberniyaların, ərazi vahidliklərinin tərkibinə daxil olduğu, hansı adlarla adlandırıldığı, bu adların, eləcə də ərazidəki makro- və mikrotoponimlərin etimologiyası, hansı dilə mənsub olduğu və necə, hansı tarixi-linqvistik şəraitdə formalaşdığına elmi dəlillərlə əsaslandırılmaqla aydınlıq gətirilmiş, toponimlər növlərinə və mənşəyinə görə təsnif edilmişdir.

Dissertasiyanın II fəslində Qubadlı toponimləri mənşəyinə görə təsnif edilmiş, alınma, türkmənşəli və hibrid toponimlərin təhlili aparılmışdır.

III fəsildə Qubadlının müxtəlif onomastik vahidlər: antroponimlər, etnonimlər və zoonimlər, fitonimlər və apelyativ sözlər əsasında yaranmış toponimləri tədqiq edilmişdir.

IV fəsildə Qubadlı rayonu ərazisindəki toponimlərin əmələgəlmə yolları müəyyən edilmiş, Azərbaycan dili və onunla qohum olan bir sıra dillərin sözyaratma imkanları nəzərə alınmaqla, toponimlərin yaranma yolları araşdırılmışdır. Tədqiqat işində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. Qubadlı oykonimi etnonim əsasında formalaşmışdır. Elmi qaynaqlara əsaslanmaqla belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, Qubadlı səlcuq və monqol yürüşləri zamanı Azərbaycan, Anadolu və İran ərazisinə köç edərək burada məskunlaşmış oğuzların qayı boyunun qarakeçililər qoluna mənsub qubadlı (qubadoğulları, qubadan adları ilə də tanınırlar) etnosunun adını özündə əks etdirir;

2. Ərazidə rəngarəng semantik məna xüsusiyyətlərinə görə fərqlənən çoxlu sayda makro- və mikrotoponimlər vardır. Burada, demək olar ki, toponimlərin bütün növlərinə rast gəlinir: oronimlər (dağ adları: *Amuduq dağı*, *Böyük Qarahun*, *Kiçik Qarahun*, *Bərk dağı*, *Quşqonan dağı*, *Ala dağ*, *Şiş dağ* və s.; dərə, yamac, yargan, aşırım, qobu (çuxur, çökəklik), gədik, tala adları: *Narlı dərə*, *Kəkotu qobusu*, *Arpa çuxuru*, *Çiçək yarganı* və s.; təpə (yal) adları: *Yal təpə*, *Göy təpə*, *Sarı təpə*, *Məmməd vəli təpəsi*, *Eyvazların yalı*, *Dik təpənin yalı*, *Ağ yal*, *Göy təpə* və s.; qaya (daş) adları: *Qaşqa daş*, *Qızıl qaya*,

Papaqlı daş, Qurd daşı və s.; düz, yoxuş, güney, quzey adları: *Ardıclı quzey, Daşlı yoxuş, Ağ düz, Ağyazı, Qarayazı, Qara güney* və s.); urbanonimlər (qodonimlər: *Mövlan yolu, Hacı Bədəl körpüsü, Eşşək meydanı, Dadaşın su dəyirmanı* və s.; arqonimlər (bağ, meşə, zəmi sahələri): *Gülsümün zoğallığı, Alma bağı, Zülfüqarın cəvizliyi, Bayramın meşəsi, Çalalın biçənəyi, Tirə zəmi* və s.); dromonimlər (*Həkəri dəmiryol stansiyası, Akara dəmiryol stansiyası*), abidələr, pirlər, qəbirlər, kahalar, qoç heykəlləri, sandıq qəbirlər, ziyarətgahların adları (*Kərbəlayi kahası, Mir Bağır ağanın qəbri, Mirmehdi ağa ziyarətgahı, Şıx Məhəmməd piri, Şıx Əfəndi ocağı* və s.); sahə, arxac, kağ, kələy, qışlaq, yurd yerlərinin adları: (*Köhnə qışlaq, Çuxur yurd, Nəbi kələyi, Tağının damı, Qulu navı* və s.); çay, arx, nov, bulaq, quyu, kəhriz adları (*Bərgüşad, Həkəri, Davudlu çayları, Qırxərsin quyu, Gödəklərin novu, Çaqqallı göl* və s.);

3. Qubadlı toponimlərinin müəyyən bir hissəsi ərəb və fars alınmaları əsasında meydana gəlmişdir. Bunlardan əksəriyyəti şeyx, əmir, molla və s. kimi dini rütbələr (*Əfəndilər, Mollalı, Mollabürhan, Mirlər*), habelə xüsusi (*Kərbəlayi Fərcan, Mahruzlu, Müskənli, Poladlı*) və ümumi sözlərdən (*Xəndək, Məmər, Məzrə*) əmələ gəlmişdir;

4. Qubadlı toponimlərinin əksəriyyətini türkmənşəli sözlər əsasında yaranmış toponimlər, xüsusilə oykonimlər təşkil edir. Bu toponimlərin böyük bir hissəsi qədim türk etnoslarının adlarını (*Bərgüşad, Cibikli Çərəli, Hərtiz, İşıqlı* və s.) bir qismi isə türk – Azərbaycan mənşəli apelyativləri (*Alaqrışaq, Ballıqaya, Başarat, Cıfır, Kavdadıq, Saldaş* və s.) özündə əks etdirir;

5. Qubadlı toponimləri arasında tərkibcə müxtəlif dillərə aid olan sözlər əsasında formalaşmış yer adlarına (*Balahəsənli, Bala Soltanlı, Əliquluuşağı, Hüseynuşağı, Xəliloba, Xocahan, Ləpəheyranlı*) da təsadüf edilir;

6. Qubadlı toponimlərini təsnif edərkən müxtəlif xüsusi və ümumi sözlər əsasında yaranmış bir neçə toponim qrupu müəyyən edilmişdir: antropotoponimlər (*Ağa çayı, Xanlıq, Abbasqulu yeri Əbilcə, Hacı Cəbrayıl yurdu, Məşədi Dadaş navı* və s.) *etnotoponimlər* (Abdalanlı, Xalac, Qaramanlı, Dəmirçilər

və s.), fitotoponimlər (*Qaraağac dərəsi*, *Ardıclı dərə*, *Saqqızlıq*, *Fındıqlıq Söyüdlük*, *Çinarlar* və s.), zootoponimlər (*Maltəpə*, *Kaftarlı dərəsi*, *Tısbağa daşı*, *Aslanlı düzü* və s.) və apelyativ əsaslı toponimlər (*Aladağ*, *Kosa dağı*, *Altınca*, *Çardaqlı*, *Taxtalar* və s.);

7. Qubadlı rayonundakı yer adları formalaşma yollarına görə Azərbaycan dilinin qanunlarına, dildə mövcud olan modellərə əsaslanır. Burada coğrafi adların bir qismi tərkibində baş vermiş fonetik dəyişmələr nəticəsində (məsələn: *Hat*, *Əyin*, *Tinli*, *Tarovlu*, *Hərtiz* və s.), kiçik bir hissəsi eyni forma və mənaya malik xüsusi adların və apelyativlərin heç bir morfoloji əlamət qəbul etmədən, qrammatik quruluşu və mənası dəyişmədən toponimə çevrilməsi nəticəsində yaranmışdır. Məsələn: *Bəxtiyarlı*, *Dondarlı*, *Eyvazlı*, *Əfəndilər*, *Fərcan*, *Gödəklər* və s. Semantik üsulla yaranmış toponimlərə rast gəlinmir;

8. Qubadlı toponimlərinin bir qismi Azərbaycan dilinin morfoloji quruluşu üçün xarakterik olan bir sıra şəkilçilər əsasında formalaşmışdır: -lı⁴ (*Cinli*, *Ardıclı*, *Armudlu*), -lıq⁴ (*Cəvizlik*, *Quyuluq*, *Şamlıq*), -lar (*Çalalar*, *Ağllar*, *Taxtalar*), -cə (*Əbilcə*, *Əyricə*), -ça (*Qalaça*), -cıq, -cik (*Soğancıq*, *Göyərcik*), -laq (*Duzlaq*, *Qışlaq*), -acaq (*Sığınacaq*), -ət (*Gözət*), -mac (*Damlamac*), -xana (*Avdarxana*), -zadə (*İmamzadə*, *Xanzadə*);

9. Analitik yolla yaranan toponimlərdə sintaktik yolla sözyaratmanın bütün formaları özünü göstərir. Bu qrupa daxil olan toponimlər əsasən 2 və 3 komponentdən ibarətdir. Kök+ kök modeli əsasında yaranmış toponimlər 2 qrupa ayrılır: 1) mürəkkəb söz formasında olanlar (*Şiştəpə*, *Qaraağac*, *Yeddişərik*, *Saldaş*, *Qoşabulaq*); 2) mürəkkəb ad formasında olanlar (*Qazax Qəmbər*, *Xəlil bəy*, *Hacı Bədəl*). Kök+kök+kök modelinə uyğun *Qarayüzdaş* toponimi qeydə alınmışdır. Morfoloji-sintaktik üsulla düzələn toponimlərin kök+kök+şəkilçi (*Səbətkeçməz*, *Çatıqıran*), kök+şəkilçi+kök (*Ballıqaya*, *Ağamvay*), kök+kök+şəkilçi+şəkilçi (*Qumqazılan*, *Novqırılan*), kök+kök+kök+şəkilçi (*Məmmədkeçivuran*);

kök+şəkilçi+kök+şəkilçi (*Qarlıqışlaq, Dağdandüşən*) modelləri müəyyən edilmişdir;

10. Sintaktik yolla düzələn Qubadlı toponimlərinin bir qismi ismi və feili söz birləşmələrinin müxtəlif növlərinin quruluş modellərini özündə əks etdirir:

1) I növ təyini söz birləşməsi əsasında formalaşanlar: *Uzun dərə, Sarı dağ, Papaqlı qaya* və s.;

2) II növ təyini söz birləşməsi əsasında formalaşanlar: *Kalbaşahgəldi bağı, Binə adamları yeri, Alagöz yurdu* və s.

3) III növ təyini söz birləşməsi əsasında formalaşanlar: *Zülfüqarın cəvizliyi, Gülsümün zoğallığı, Cəlalın bicənəyi, Haqverdinin tut bağı* və s.

4) Feili birləşmələr əsasında formalaşanlar: *Məşədi Qara qalan, Vəli bəy əkən, Xudayar vurulan, Şəhrixanı sel aparan* və s.

11. Qubadlı rayonunun toponimlərində relyefin geostruktur formalarını əks etdirən, əsasən iki yaşayış məntəqəsini bir-birindən fərqləndirmək məqsədilə istifadə edilən ünsürlərə də rast gəlinir. Bunlara aşağı, yuxarı, bala, xırda, orta, böyük, kiçik sözləri daxildir. Məsələn *Yuxarı Cibikli, Aşağı Xocamsaxlı, Xırda Qarahun, Orta güney* və s.

12. Qubadlı toponimlərinin yaranmasında bir çox nitq hissələrinin fəallığı nəzərə çarpır. Bunları aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

1) İsim əsaslı toponimlər

a) komponentləri xüsusi isimdən ibarət olanlar. Belə toponimlər əsasən mürəkkəb adlar əsasında formalaşmışdır: *Teymur Müskənli, Məşədi İsmayıl, Hacı Hüseyin*;

b) komponentləri ümumi isimlə ifadə olunanlar. Bu tip toponimlər həm mürəkkəb söz, həm də söz birləşməsi formasındadır: *Mayak dərə, Çoban daş* və s.

c) ümumi və xüsusi isimlərdən təşkil olunmuş toponimlər: *Bala Soltanlı, Xəlilbəy, Alıpaşa* və s.

2) Komponentləri sifət və isimdən ibarət olan toponimlər. Belə toponimlərin, adətən, birinci komponentinin ifadə vasitəsi

sifət olur və həm mürəkkəb söz, həm də söz birləşməsi formasındadır: *Aladağ, Şişqaya, Şorbulaq, Böyük Qarahun, Kiçik Qarahun*, və s.

3) Say və isimlərdən yaranmış toponimlər. Bu tip yer adlarında əsasən birinci komponent miqdar sayları ilə ifadə olunur: *Üçarmud, Üçağac, Yeddibulaq* və s. Eyni zamanda, tək, qoşa kimi say mənalı sözlər vasitəsilə düzəlmiş, mürəkkəb söz və söz birləşməsi formasında olan toponimlərə də rast gəlinir. *Qoşalçalar, Qoşa çinar, Tək saqqız*.

4) Zərf və isim əsasında formalaşanlar. Yuxarı, aşağı, orta, ara, qənşər, alt, üst kimi morfoloji cəhətdən zərf mövqeyində olan sözlər bəzi toponimlərin birinci, bəzilərinin ikinci komponenti kimi işlənir: *Qayaarası, Daşarası, Aşağı Cibikli, Kəndüstü, Qayanın üstü*.

5) Feili sifət və isimlərdən düzələn yer adları. Bu qrupa daxil olan yer adlarında feili sifətlərə aid olan sözlər ikinci komponent kimi çıxış edir: *Almakəsən, Ələkbər uçan, Yolaşan, Buğçıxan* və s.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu aşağıdakı məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır:

1. Qubadlının “Dondarlı” toponimində “Dədə Qorqud” izləri / “Kitabi-Dədə Qorqud”un alman dilinə tərcüməsi və nəşrinin 200 illiyinə həsr olunmuş “Kitabi-Dədə Qorqud” və dünya eposçuluq ənənəsi” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: 16 – 17 dekabr, – 2015, – s.133–135.

2. Qubadlı toponimlərində «göy», “sarı”, “qara” sözlərinin semantikasını (“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ilə müqayisə əsasında) // Bakı: BDU-nun Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalı.– 2016, № 2. – s.132–134.

3. The Ethnotoponym “Abdalanlı” of Gubadli Region (Qubadlının Abdalanlı etnotoponimi) // International Journal of Science and Research (IJSR) ISSN (Online): 2319-7064 Index

Copernicus Value (2013): 6.14: 6.391 Volume 5 Issue 10, October, - 2016, -p.1507-1509

4. Tinli etnonimi Çin qaynaqlarında // Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının 25 illiyinə həsr olunmuş “Müasir dilçiliyin aktual problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: 24-25 noyabr, – 2016, – s.146–147.

5. Oğuz boyu padarlar Qubadlıda // –Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Elmi xəbərlər” jurnalı, Sosial və humanitar elmlər bölməsi, – 2017, №3, – s.16–18.

6. Tarixi mənbələrdə Qaramanlı etnotoponimi // - Bakı: BDU-nun “Dil və ədəbiyyat” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalı. – 2017, № 4 (104), – s.191–193.

7. Qubadlı rayonunda apelyativlərdən yaranmış oykonimlər // –Bakı: Qərbi Kəpi Universitetinin “Elmi xəbərlər” jurnalı, Humanitar elmlər seriyası. – 2017. №2, – s. 186-188.

8. Ulaşlı və Hat etnonimləri Qubadlı toponimikasında // – Bakı: Filologiya məsələləri. – 2018, – s. 175-180.

9. Qubadlının Dəmirçilər toponiminin tarixinə bir baxış // Gənc tədqiqatçıların I Respublika elmi-praktik konfransının materialları, – Bakı: 20 aprel, –2018. – s.15-16.

10. Qubadlı rayonunun Həməzəli və Çardaqlı toponimlərinin etimologiyası və leksik-qrammatik xüsusiyyətləri // – Bakı: Terminologiya məsələləri. –2018. № 2, – s.154-159.

11. Qubadlı toponimləri ümumtürk arealında // “Mədəniyyətlərarası dialoqda bədii ədəbiyyatın rolu” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: 4 – 5 dekabr, – 2018, – s.112 -115.

12. Qubadlıda türk əsilli kürdlər // Qafqazşünasların II Beynəlxalq Forumu. AMEA Qafqazşünaslıq İnstitutu, – Bakı: 23–24 may, – 2019, – s.385–389.

13. Türk tarixinə tanıklık eden hunların yadigarı – Hunanlı toponimi / International conference on evolving trends in interdisciplinary research & practices. August 19-23, 2019, New York, USA, s.76-79

14. Гидроним «Баргюшад» в общей системе топонимов Азербайджанского языка // Филологические науки. Вопросы теории и практики Тамбов: Грамота, 2019. Том 12, Выпуск 10, s.298 – 302

15. Гидроним Хякяри Губадлинского Района / Актуальные проблемы языка и культуры: традиции и инновации. Международная научно-практическая конференция для студентов, магистрантов и педагогов и молодых ученых. 25 ноябрь 2019 г. Арзамасский филиал НГУ им. Н.И.Лобачевского. с.98 - 100

16. Qubadlının qədim tapınacaq yerləri və memarlıq abidələri / Elmlərarası integrasiya: linqvodic, linqvokulturoloji və psixolinqvistik aspektlər” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: 19–20 dekabr, – 2019, – s.168 – 170.

17. Qubadlı rayonunun ərəb mənşəli sözlər əsasında yaranmış toponimləri // – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universitetinin “Elmi xəbərlər” jurnalı, Sosial və humanitar elmlər bölməsi, cild 17. – 2020. №4, – s.17–23.

18. Ermeni işğalından kurtarılan Kubadlı rayonunun (ilçesinin) tarixi və Kubadlı toponiminin etimolojisine genel baxış / Kıbrıs İlim Üniversitesi IV. Uluslararası türklerin dünyası sosyal bilimlər sempozyumu. Ankara, 17 Aralık 2020 – Çevrim içi s.113 – 121

19. Qubadlı toponimikasında antropotoponimlər // SDU və Hacettepe Universitetinin birgə təşkil etdiyi “Türk dilləri və ədəbiyyatının tədqiqi və tədrisinin aktual problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Sumqayıt: 20 – 21 may, – 2021, – s122–125 .

20. Linguistical Analysis Of Formed Toponyms In Accordance With Gubadli's phonetic changes // «Colloquium-journal» Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa, -2022, №4 (127), -pp. 69-74

Dissertasiyanın müdafiəsi 26 09 2025-ci il saat 10⁰⁰-da Sumqayıt Dövlət Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.24 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ5008, Sumqayıt şəhəri, 43-cü məhəllə. Sumqayıt Dövlət Universiteti

Dissertasiya ilə Sumqayıt Dövlət Universitetinin Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Sumqayıt Dövlət Universitetinin rəsmi saytında (www.sdu.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 21 06 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 17.06.2025
Kağız formatı: 60x84 16¹
Həcm: 44077
Tiraj: 100